

Галина Володимирівна АНІКІНА

к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>

e-mail: galinaanikina07@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ВІДУМЕРЛОГО МАЙНА У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей спадкування відумерлого майна в міжнародному приватному праві. Визначено поняття «виморочне майно». З'ясовано співвідношення понять «виморочне майно» та «відумерла спадщина». З'ясовано принципи спадкування майна державою в міжнародному приватному праві. З'ясовано, що в усіх міжнародних договорах що регулюють відносини спадкування з іноземним елементом у яких бере участь Україна закріплюється однакове вирішення питання спадкування виморочного майна державою. Рухоме майно переходить у власність тієї Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець у момент смерті, а нерухоме майно переходить у власність Договірної Сторони, на території якої воно знаходиться. Зроблено висновок про застосування третього принципу спадкування виморочного майна в міжнародному приватному праві – «принципу розщеплення спадкового статуту».

Ключові слова: спадкування, виморочне майно, відумерла спадщина, статут спадкування, універсальне правонаступництво, принципи спадкування майна державою, міжнародне приватне право

ВСТУП

Бувають випадки, коли спадщина не переходить нікому зі спадкоємців, а отже, залишається без власника. Таке майно вважається виморочним і є підставою для участі держави у відносинах з успадкування.

Хоча суб'єктами спадкування відумерлої спадщини ЦК України визначає лише орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, в межах спадкових правовідносин з участю «іноземного елемента» суб'єктом відносин спадкування майна такої спадщини буде держава. Її участь у спадкових правовідносинах потребує вирішення питань долі виморочного майна, недопущення можливості його втрати чи перетворення в безхазяйне тощо.

Питанням, пов'язаним із відумерлою спадщиною у своїх працях приділяли увагу такі науковці, як: І.В. Болокан, С.С. Бичкова, Е.Б., Горян, Ю.О. Заїка, В.В. Комаров, О.Є. Кухарев, Г.О. Світлична, Н.Б. Солтис, С.Я. Фурса та ін. Особливості спадкування майна державою у міжнародному приватному праві досліджували: М.М. Богуславський, А.С. Довгерт, Г.К. Дмитрієва, В.І. Кисіль, О.Є. Кухарев, І.В. Мироненко, О.В. Розгон, Г.С. Фединак, Л.С. Фединак, В.Л. Чубарев тощо. Однак питання спадкування відумерлої спадщини не знайшли однозначного вирішення й потребують додаткового вивчення.

МЕТА дослідження – аналіз особливостей спадкування відумерлого майна у міжнародному приватному праві. Формування пропозицій із вдосконалення правового регулювання спадкування виморочного майна державою в міжнародному приватному праві.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою дослідження є аналіз наукових праць, монографій, матеріалів періодичних видань, нормативно-правових актів. У проведенні дослідження використано методи аналізу, синтезу, порівняльного аналізу, та системного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Категорію «виморочне майно» слід відрізнити від правового режиму «відумерлості спадщини». Так, Н.Б. Солтис вважає, що відумерлість майна – це система дій (процедура) з виникнення права власності у територіальній громаді стосовно майна, за яким не виявлено спадкоємців як за заповітом, так і за законом, або у разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття [с. 237]. На думку Ю.О. Заїки, відумерла спадщина – це специфічна підстава набуття майна померлого особливим суб'єктом – територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин [2, с. 137].

Отже, під поняттям виморочного майна слід розуміти майно за фактом відсутності (нез'явлення, усунення, відмови, неприйняття) спадкоємців. Відумерлим є майно, що залишилося після померлої особи, і визначено таким у визначеному порядку за відповідною процедурою. Так в Україні спадщина визнається відумерлою відповідно до ст. 1277 Цивільного кодексу України: «в разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою» [3].

На думку Р.Ф. Гонгало, виморочне майно слід відрізнити від майна, яке спадкодавець заповів державі. Держава визнається спадкоємцем за заповітом на рівні з фізичними та юридичними особами. У випадку визначення її спадкоємцем застосовуються правові норми, які регулюють питання спадкування за заповітом [4, с. 323].

У законодавстві зарубіжних країн прийнято виокремлювати дві теорії (принципи) набуття права власності на виморочне майно: теорію окупації і теорію

спадкування.

Різниця між цими теоріями полягає в тому, за якою підставою та відповідно за яким правом держава або орган державної влади стає власником майна спадкодавця.

За правом окупації спадкове майно переходить до держави його місцезнаходження. Виморочне майно переходить державі вільним від будь-яких обтяжень та боргів. Спадщина немає власника, а отже, набуття майна, що входить до її складу, є первісним [5, с. 84].

Серед країн, які застосовують принцип окупації: Австрія, Алжир, США, Франція, Венесуела, Італія, Франція тощо [6, с. 34]. За англійським прецедентним правом, якщо не залишитись жодного спадкоємця, то незаповідане майно переходить до корони як *bona vacantia* (відумерле майно) [7, с. 120]. За відсутності спадкоємців за законом майно переходить до держави де воно знаходиться за законодавством Німеччини [4, с. 323].

Згідно з теорією спадкування відумерле майно переходить за принципом «найбільш тісного зв'язку» від спадкодавця до держави його особистого закону фізичної особи (*lex patriae* або *lex domicilii*) [8, с. 93]. Набуття спадкового майна відбувається у порядку універсального правонаступництва і є похідним. До держави переходить весь комплекс прав та обов'язків спадкодавця, зокрема відповідальність за боргами останнього спадкодавця в межах вартості спадкового майна.

Така система діє в Бельгії, Німеччині, Іспанії, Італії, Туреччині, Тунісі, Швейцарії, ФРН, у країнах континентальної Європи та країнах СНД [5, с. 83].

Так, у міжнародному приватному праві визначаються два правові режими спадкування виморочного майна. Відповідно до кожного з них суб'єктами спадкування виступають різні держави. Зазначену проблему зауважував Л.А. Лунц: якщо іноземне законодавство, що підлягає застосуванню згідно з колізійною нормою, розглядає майно, що залишилось без спадкоємців як безхазяйне, то воно у випадку знаходження на території певної держави переходить в її власність із застосуванням порядку, встановленого законом місцезнаходження майна. Якщо ж іноземний закон, який підлягає застосуванню, розглядає перехід майна, що залишилось без спадкоємців, до держави як спадкоємство, то суд розцінює це майно як таке, що належить іноземній державі [9, с. 301].

Отже, на сьогодні відсутні універсальні уніфікації стосовно підстав та порядку переходу відумерлого майна до держави.

Така неоднаковість правового регулювання призводить до ситуації, коли одне й теж майно спадкодавця підпорядковують у свою власність різні держави.

Доктринальними стосовно правового регулювання спадкування виморочного майна є такі судові справи:

А. У 1954 р. апеляційним судом Іспанії затверджено рішення суду першої інстанції, яким було задоволено вимоги іспанської скарбниці стосовно цінних паперів, що знаходились в Англії та належали доміцильованому їй померлому в Іспанії англійцю. Рішення обґрунтовувалося тим, що спадкодавець не залишив заповіту й не мав спадкоємців за законом, а за іспанським правом перехід у таких випадках майна до держави

кваліфікувалось як спадкоємство Іспанії. Суд зазначив, що незважаючи на те, що за англійським правом це майно вважається відумерлим, і має переходити до англійської скарбниці, неправильним буде застосовувати англійську концепцію до іноземного права [10, с. 1–3].

Б. У 1936 р. справа, за якою англійський суд визнав рухоме майно, що залишилось в Англії після англійця, доміцильованого в Туреччині, таким, що підлягає передачі до англійської скарбниці. Суд обґрунтував, що за турецьким правом відумерле майно надходить до скарбниці як безхазяйне, тобто за правом окупації [11, с. 440].

На жаль, Закон України «Про міжнародне приватне право» не врегульовує питання спадкування виморочного майна за наявності іноземного елемента. У випадку смерті українського громадянина за кордоном, за відсутності спадкоємців за правом спадкування його майно повинне перейти до української держави. Але якщо вважати, що це майно повинно перейти за правом «окупації», то воно повинно перейти у власність тієї держави, на території якої майно знаходиться. Тобто з переходом права власності на спадкове майно, яке знаходиться на території іноземної держави, може брати участь різний суб'єкт [6, с. 34].

У науковій літературі висловлюються різні позиції з приводу доцільності застосування принципів спадкування виморочного майна. В.Л. Толстих вважає: держава як суб'єкт публічної влади набуває спадкове майно у свою власність незалежно від ставлення до цього спадкодавця подібно до того, як це здійснюється стосовно безхазяйного майна. На думку автора, концепція успадкування відумерлого майна призводить до неестетичних і неефективних рішень [12, с. 201–202].

Р.Ф. Гонгалло вважає, що саме принцип спадкування виморочного майна державою громадянства померлого справедливо забезпечує майнові інтереси країн [4, с. 325].

Найефективнішим способом врегулювання колізій стосовно спадкування виморочного майна між державами є міжнародні договори. Так, регіональна конвенція «Про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах», врегульовує питання спадкування виморочного майна у ст. 46 [13].

Найоб'єктивніше регулювання спадкування майна державою врегульоване на рівні двосторонніх міждержавних угод. На сьогодні Україна уклала подібні договори з більшістю країн світу серед них: Договір між Україною й Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах від 13 грудня 1993 р., Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28 травня 2001 р., Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах від 30 січня 2002 р., Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23 травня 1995 р., Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет від 10 жовтня 2004 р., Договір між Україною та Ісламською Респуб-

лікою Іран від 11 травня 2004 р. В усіх вищезазначених договорах у яких бере участь Україна закріплюється однакове вирішення питання спадкування виморочного майна державою [14, с. 134]. Наприклад, відповідно до ст. 38 Договору між Україною й Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р.: якщо за законодавством Договірної Сторони відсутні спадкоємці, то рухоме майно переходить у власність тієї Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець у момент смерті, а нерухоме майно переходить у власність тієї Договірної Сторони, на території якої воно знаходиться [15].

ВИСНОВКИ

Отже, відповідно до міжнародних договорів України, до правовідносин, пов'язаних зі спадкуванням виморочного майна застосовуються правові норми різних держав: одні – для рухомого, а інші – для нерухомого майна. Ситуація коли суспільні відносини регулюються вимогами законів різних порядків отримала назву у міжнародному приватному праві як розщеплення статуту спадкування [16, с. 292].

Отже, можна зробити висновок про наявність третього принципу спадкування виморочного майна державою у міжнародному приватному праві – «принципу розщеплення спадкового статуту». На нашу думку, у зв'язку з його застосуванням виникає багато правових проблем. Річ у тім, що поділ майна на рухоме та нерухоме здійснюється в державах за різними критеріями. Так, одне й те ж майно в одній країні буде вважатися рухомим, а в іншій кваліфікуватися як нерухоме. Отже, застосування принципу розщеплення спадкового статуту не вирішує колізій стосовно спадкування виморочного майна, а породжує нові.

На нашу думку, для регулювання спадкових відносин з іноземним елементом за відсутності спадкоємців за заповітом, так і за законом повинен застосовуватися принцип «найбільш тісного зв'язку», тобто (*lex personalis*). Саме зазначений принцип справедливо забезпечує інтереси спадкодавця та держави, з якою він має найтісніший правовий зв'язок. Зазначене правове регулювання повинно бути закріплене у нормах міжнародних договорів у сфері спадкування.

Список використаних джерел

1. Солтис Н.Б. Набуття територіальною громадою права власності на житло, визнане відумерлим. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах*: зб. наук. пр. / за ред. О.Д. Крупчана, О.О. Первомайського. К.: Редакція журн. «Право України», 2013. С. 235–254.
2. Заїка Ю.О. Спадове право в Україні: становлення й розвиток: монографія. К.: КНТ, 2007. 288 с.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
4. Гонгало Р.Ф. Деякі сучасні аспекти участі держав у розгляді справ щодо спадкування за законом. *Наукові праці НУ ОЮА*. Одеса: Юрид. л-ра, 2012. С. 321–328.
5. Міжнародне приватне право. Особлива частина / за ред. А.С. Довгерт, В.І. Кисіля. К.: Алерта. 2013. 400 с.
6. Нечаєва К.О. Суб'єкт прав на відумерлу спадщину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 37(2). С. 32–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37%282%29_9
7. Кухарев О.Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 4. С. 119–128.
8. Міжнародне приватне право / за ред. С.Г. Кузьменка. К.: Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
9. Лунц Л.А. Курс международного частного права. М.: Спарк, 2002. 374 с.
10. Горян Е.В., Кузик І.І. Проблеми врегулювання переходу спадщини до держави в міжнародному приватному праві. *Академія адвокатури України*. 2012. № 15. С. 1–4.
11. Чубарев В.І. Міжнародне приватне право. К.: Атіка, 2006. 608 с.
12. Толстых В.І. Курс международного права. М.: Проспект, 2018. 736 с.
13. Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993. *Офіційний вісник України*. 2005. № 44, Ст. 2824. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text
14. Горбунова Л. М. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу. К.: Ін Юре, 2004. 368 с.
15. Договору між Україною й Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Ст. 3169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174/card4#History
16. Михайлів М.О. Особливості правового режиму спадкування в міжнародному приватному праві. *Право й суспільство*. 2020. № 4. С. 292–293.

References

1. Soltys N.B. Acquisition by the territorial community of the right of ownership over the dwelling recognized as dead. *Current issues of legal regulation of the participation of public law entities in private relations*: collection of scientific works / ed. O.D. Krupchan, O.O. Pervomaiskyi. Kyiv: "Law of Ukraine", 2013. pp. 235–254. (in Ukrainian).
2. Zaika Yu. Inheritance law in Ukraine: formation and development: a monograph. Kyiv: KNT, 2007. 288 p. (in Ukrainian).
3. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. № 40. Art. 356. (in Ukrainian).
4. Honhalo R.F. Some current aspects of state participation in inheritance proceedings. *Scientific works of NU OYUA*. Odessa, 2012. pp. 321–328. (in Ukrainian).
5. Private international law. Special part / ed. A.S. Dovhert, V.I. Kysil. Kyiv: Alerta. 2013. 400 p. (in Ukrainian).
6. Nechaieva K.O. Subject of rights to deceased inheritance. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right*. 2016. Issue 37 (2). pp. 32–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37%282%29_9 (in Ukrainian).
7. Kukhariev O.Ye. Recognition of the deceased's inheritance: some issues of law enforcement. *Journal of Civil and Criminal Procedure*. 2013. № 4. pp. 119–128. (in Ukrainian).
8. Private international law / ed. S.H. Kuzmenko. Kyiv: Center for Educational Literature, 2010. 316 p. (in Ukrainian).

9. Lunts L.A. Private international law course. Moscow.: Spark, 2002. 374 p. (in Russian).
10. Horian E. V., Kuzyk I. I. problems of regulating the transfer of inheritance to the state in private international law. *Academy of Advocacy of Ukraine*. 2012. № 15. pp. 1–4. (in Ukrainian).
11. Chubariiev V. L. International private law. Kyiv: Atika, 2006. 608 p. (in Ukrainian).
12. Tolstykh V.L. International law course. Moscow: Prospekt, 2018. 736 p. (in Russian).
13. Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters of 22 January 1993. *Official Bulletin of Ukraine*. 2005. № 44, St. 2824. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (in Ukrainian).
14. Horbunova L.M. International agreements of Ukraine on legal relations and legal assistance. Kyiv: in Yure, 2004. 368 p. (in Ukrainian).
15. Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters of May 24, 1993. *Official Bulletin of Ukraine*. 2006. № 47. Art. 3169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174/card4#History (in Ukrainian).
16. Mykhailiv M.O. Features of the legal regime of inheritance in private international law. *Law and society*. 2020. № 4. pp. 292–293 (in Ukrainian).

Halyna ANIKINA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>

e-mail: galinaanikina07@gmail.com

PECULIARITIES OF INHERITANCE OF DECEASED'S PROPERTY IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Introduction. The paper is devoted to the study of the peculiarities of the inheritance of deceased property in private international law. The concept of “foreclosed property” is defined. The relationship between the terms “foreclosed property” and “dead heritage” has been clarified.

Purpose. In private international law there are two theories (principles) of acquisition of ownership of foreclosed property: the theory of occupation and the theory of inheritance. The essence of each of the approaches to the inheritance of property by the state in private international law is clarified. The list of countries where the “principle of occupation of foreclosed property” is enshrined in law and the countries that apply the theory of inheritance on the principle of the closest connection.

Results. The opinions of scientists on the expediency of applying each of the principles have been studied. It has been found that the most effective way to overcome conflicts over the inheritance of foreclosed property between states is through international agreements. In all international treaties governing the relations of inheritance with a foreign element in which Ukraine participates, the same solution to the issue of inheritance of foreclosed property by the state is enshrined. Movable property shall become the property of the Contracting Party of which the testator was a national at the time of death, and immovable property shall become the property of the Contracting Party in whose territory it is located.

Conclusion. It is concluded that the application of the third principle of inheritance of foreclosed property in private international law – the “principle of splitting the hereditary statute”.

Keywords: inheritance, foreclosure property, deceased inheritance, inheritance charter, universal succession, principles of inheritance of property by the state, private international law